

Türkçedeki İkilemeli Deyimlerin Fonolojik Hiyerarşisi

Kentaro Suganuma*

Özet: Bu çalışmanın amacı, Türkçede ikilemeli deyimler oluşturan iki kelimenin sıralamasına karar veren ‘fonolojik hiyerarşi’ olup olmadığını ve varsa nasıl bir hiyerarşi olduğunu açıklamaktır. Bu çalışmada öncelikle fonolojik hiyerarşinin ne olduğu açıklanacak. Daha sonra ikilemeli deyimleri oluşturan iki kelimenin ilk seslerine odaklanarak nasıl bir hiyerarşinin olduğu tartışılacak. Bu çalışmanın sonucunda, Türkçedeki fonolojik hiyerarşinin doğru sıra biçiminde olmayıp, üçgen piramit biçiminde olabileceği görüşü ileri sürülecektir.

Anahtar sözcükler: Fonolojik hiyerarşi, ikilemeli deyimler, ses oluşma noktası, ünlü sesler, ünsüz sesler

A Phonological Hierarchy in Turkish Reduplicative Words

Abstract: The purpose of this paper is to answer the following two questions focusing on the first segments of two words which constitute reduplicative words;

- i. Whether there is a *phonological hierarchy* that decides the order of words in Turkish reduplicative words?
- ii. If it exists, what kind of structure does it have?

As a conclusion, it will be indicated that there is a high possibility that the phonological hierarchy in Turkish is shaped like a triangular pyramid.

Key words: Phonological hierarchy, reduplicative words, place of articulation, vowels, consonants

1. Giriş

Bu tezin amacı, Türkçede ikilemeli deyimler oluşturan iki kelimenin sıralamasına karar veren ‘fonolojik hiyerarşi’ nin olup olmadığını ve varsa nasıl bir hiyerarşi olduğunu açıklamaya çalışmaktır.

Aşağıdaki örneklerden görüleceği gibi, Türkçede iki kelimenin

* Graduate Student, Fellow of Japan Society for the Promotion of Science (JSPS); Kyushu University, Graduate School of Humanities, JSPS: kentarobey@kyudai.jp

birleştirilmesiyle oluşturulan deyimler bulunmaktadır. Bu çalışmada bunlar ‘ikilemeli deyim’ olarak adlandırılmaktadır. Bu deyimlerin içerisinde, (1a-c)’deki gibi varolan iki kelimenin birleştirilmesiyle oluşturulan deyimler, (1d)’deki gibi bir kısım anlamsız olan deyimler ve (1e)’deki gibi yansıma sözcüklerin birleşiminden oluşturulan deyimler bulunmaktadır. Hatiboğlu (1971: 9)’a göre, bu şekildeki deyimler, anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek veya kavramları zenginleştirmek için oluşturulmaktadır.

(1)	a. <i>şöyle böyle</i>	* <i>böyle şöyle</i>
	b. <i>baş göz etmek</i>	* <i>göz baş etmek</i>
	c. <i>alış veriş</i>	* <i>veriş alış</i>
	d. <i>kaba saba</i>	* <i>saba kaba</i>
	e. <i>paldır küldür</i>	* <i>küldür paldır</i>

Bu ikilemeli deyimlerin sıralaması kalıplaşmıştır ve genel olarak değiştirilmez. Mesela Türkçe konuşurları her zaman ‘*şöyle böyle*’ derler, ama ‘*böyle şöyle*’ demezler. Eğer ‘*böyle şöyle*’ denilirse, dinleyiciler konuşmacının ne demek istediğini anlayabilirler, fakat öyle bir deymi tuhaf hissederler. Bunun gibi sıralamayı değiştirmenin mümkün olamaması, ikilemeli deyimlerin ilgi çekici özelliklerinden biridir.

Bu özellik, ikilemeli kelimenin sıralamasının bazı faktörlerle karar verilmiş olduğunu göstermektedir. Bazı çalışmalar, bu tarz deyimlerin sırasının ne gibi faktörlere göre karar verildiğini açıklamaya çalışmıştır. Örneğin, Huber (1974), aşağıda gösterildiği gibi anlambilimsel etmenlerin bu konuyla alakalı olduğunu açıklamıştır.

(2)	i.	Zamanın geçme süresi
		Birinci kısmı: Eski olay İkinci kısmı: Yeni olay
	ii.	Olumluluk ve olumsuzluk
		Birinci kısmı: Olumlu kavram İkinci kısmı: Olumsuz kavram
	iii.	İki kelimenin içinde sayı bulunursa küçük sayı başa gelir.

Ancak ikilemeli deyim oluşturan iki kelimenin sıralamasının nasıl karar verildiğini anlatmak için, yukardaki gibi anlambilim açısından yapılan anlatımlar yeterli değildir. Çünkü bazı deyimlere bakarsak, sadece anlambilimsel etmenlerle ikilemeli deyimlerin sıralamasını açıklamanın zor olduğu görülecektir. Örneğin, ‘*kanlı canlı*’ deyimine bakarsak, (2)’de gösterilen herhangi bir faktör iki kelimenin

sıralamasını açıklayamaz. Çünkü, zaman geçme süresi bulunmamaktadır ve *kan* kelimesinin *can* kelimesinden daha olumlu bir kavram olduğunu hayal etmemiz biraz zor görünmektedir.

Bunun gibi sadece anlambilim açısından ikilemeli deyim oluşturan iki kelimenin sıralamasını açıklamamız mümkün değildir. İki kelimenin sıralamasını açıklarken, sesbilim (fonolojik) açısından da düşünmemiz gerekmektedir.

2. Mevcut araştırmalar

2.1. Hayata (1977)'nin 'İkilemeli deyimdeki fonolojik hiyerarşi'

İkilemeli deyim oluşturan iki kelimenin sıralaması hakkında fonolojik açıdan yaklaşan bir çalışma olarak, Hayata (1977) gösterilebilir. Hayata (1977), Japonca'da ikilemeli deyim oluşturan iki kelimenin sırasına karar veren faktörleri aşağıdaki gibi açıklamaktadır.

- (3) a. Kelimenin anlamı gibi başka sebep etkilemezse, birinci kısma kısa kelime, ikinci kısma uzun kelime gelir.
- b. İki kelimenin uzunluğu (hece sayısı) aynı olduğu takdirde, (4)'teki hiyerarşiye göre sıralamasına karar verilir. Bu hiyerarşi ikilemeli deyim oluşturan iki kelimenin ilk sesleriyle ilgilidir. Hiyerarşinin içinde daha yüksek konumda olan sesle başlayan kelime birinci kısma gelir ve diğer kelime ikinci kısma gelir.

(4) Japonya'daki fonolojik hiyerarşi

φ Ünlüyle başlayan kelime

↓

Kayıcı ünsüzler (*y, w*) ile başlayan kelime

↓

Dişyuvasıl ünsüzler (*t, d, s, z, n, r*) ile başlayan kelime

↓

Dudaksıl veya gırtlaksıl ünsüzler (*p, b, h*) ile başlayan kelime

↓

Art damaksıl ünsüzler (*k, g*) ile başlayan kelime

Mesela, iki kelime (*A* ve *B*) ile ikilemeli deyim kurulacağı zaman, eğer *A*'nın uzunluğu *B*'den daha kısa (hece sayısı az) olursa *A* birinci kısmı olur. Öte yandan, uzunluğu aynı ise (4)'teki hiyerarşiye göre karar verilir. Mesela *A*'yı [a:] ve *B*'yi [be:] dersek, *A* ünlü ile başlayan kelime ve *B* dudaksıl ünsüz ile başlayan

kelime olur. Ünlü ile başlayan kelime hiyerarşisinin en yüksek konumda olduğu için *A* birinci kısmı olup *B* ikinci kısmı olur.

(5) Japonca'daki ikilemeli deyimler

1. kısım: ünlü

2. kısım: kayıcı veya dışyuvasıl veya dudaksıl veya gırtlaksıl veya art damaksıl

<i>umi yama</i> * <i>yama umi</i>	<i>aka siro</i> * <i>siro aka</i>
"deniz dağ"	"kırmızı beyaz"
<i>ata huta</i> * <i>huta ata</i>	<i>asi kosi</i> * <i>kosi asi</i>
"apar topar"	"ayak bel"

1. kısım: kayıcı

2. kısım: dışyuvasıl veya dudaksıl veya art damaksıl

<i>yama saka</i>	* <i>saka yama</i>	<i>yaki moki</i>	* <i>moki yaki</i>
"dağ yokuş"	"endişelenme"	harfiyen: "kızartma moki"	
<i>yama kawa</i>	* <i>kawa yama</i>		
"dağ ırmak"			

1. kısım: dışyuvasıl

2. kısım: dudaksıl veya art damaksıl

<i>namı kaze</i>	* <i>kaze nami</i>	<i>deko boko</i>	* <i>boko deko</i>
"dalga rüzgar"	"pütürlü" (ikiside harfiyen anlamsız kelime)		

1. kısım: dudaksıl

2. kısım: art damaksıl

<i>metya kutya</i>	* <i>kutya metya</i>
"darmadağın" (ikiside harfiyen anlamsız kelime)	

Ayrıca Hayata (1977), Korece ve Mançuca üzerinde de araştırmalar yapmıştır ve o dillerde de (3a)'nın geçerli olduğunu ve (4) gibi hiyerarşisinin var olduğunu keşfetmiştir. Hayata'ya göre seslerin hiyerarşi içindeki konumu dilden dile farklılık gösterebilmektedir.

(6) Korece'deki fonolojik hierarşi

Ünlü veya kayıcı ünsüz veya gırtlaksıl ünsüz ile başlayan kelime

↓

Genizsil ünsüz ile başlayan kelime

1 *moki* anlamsız kelimedir.

↓
Ön damaksıl ünsüz ile başlayan kelime
↓
Dudaksıl ünsüz ile başlayan kelime
↓
Art damaksıl ünsüz ile başlayan kelime

- (7) Mançuca'daki fonolojik hierarşi
Ünlü veya kayıcı ünsüz ile başlayan kelime
↓
Art damaksıl ünsüz ile başlayan kelime
↓
Dudaksıl ünsüz ile başlayan kelime
↓
Ön damaksıl ünsüz ile başlayan kelime

Bu üç hierarşinin hepsinde, esasında art damaksıl veya dudaksıl gibi ses oluşma noktasına (place of articulation) göre ikilemeli deyimlerin içindeki iki kelimenin sırasına karar verilmektedir. Üç dilde bunun gibi hierarşi olduğuna göre, Türkçede de ses oluşma noktasıyla ilgilili olarak hierarşinin olması gerekir. Bu nedenle, girişte de bahsedildiği gibi, bu tezde Türkçede 'fonolojik hierarşi'nin olup olmadığı ve varsa nasıl bir hierarşi olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2. Tuna (1982-1983)'ün Sıralama kuralları

Hayata (1977) Japonca, Korece ve Mançuca üzerinde çalışmıştır, ancak Türkçe üzerinde çalışmamıştır. Türkçe'de ikilemeli deyimlerin sıralamasını fonolojik açıdan anlatmış olan çalışma olarak Tuna (1982-1983) gösterilebilir. Tuna (1982-1983), kendisinin topladığı çok sayıda verilerle aşağıda gösterilen kuralları teklif etmiştir.

- (8) 1. Önce üyelerin sonuna bakılır. Biri V (ünlü) biri K (ünsüz) ile bitiyorsa, başa bakılır K'lar farklı ise, V ile biten üye sıralamada ilk, Msl: *balta nacak*
2. Durum bu değilse, başa bakılır. Üyelerden biri V, öbürü K ile başlıyorsa, o zaman V ile başlayan üye sıralamada ilk olur. Msl: *ana baba*
3. Durum bu değilse, ya her iki üye V ile, veya her iki üye V ile başlıyor

demektir. Eğer K-K ise, ilk üyenin hangisi olacağını Ünsüz Dizisi'ne bakarak tâyin ederiz. 'Ünsüz Dizisi'nde, bu kelime başı K'larından hangi üyeninki ilk geliyorsa, o üye başta yer alır. Msl: *kaba saba*
Eğer V-V ise, ilk üyenin hangisi olacağını Ünlü Dizisi'ne bakarak tâyin ederiz. 'Ünlü Dizisi'nde bu, kelime başı V'lerinden hangi üyeninki ilk geliyorsa, o üye başta yer alır. Msl: *oğul uşak*

Ünlü Dizisi e, a; i, ı; ö, o; ü, u

Ünsüz Dizisi ğ, h; l, r, n, m; v, y; k; z, s, ş, f; c, d, g, b, ç, t, p

4. Eğer her iki üyenin de baş tarafları birbirinin aynı ise, karşılıklı olarak baştan sona doğru, her iki üyenin fonemlerine bakılır. Bu ikisi arasında ilk farkın gösterdiği karşıtlığa bakılır. Bu, ya V-K, ya da K-K'dır (V-V için örnek yok). Eğer V-K ise, V'lisi başa gelir. Msl *sere serpe*. Eğer K-K ise Ünsüz Dizisi'ne bakılır. Hangi üyedeki K, Ünsüz Dizisi'nde öbüründen önce geliyorsa, o üye başa gelir. Msl: *çoluk çocuk, huy hus*.

(Tuna 1982-1983: 228.)

Bu kuralların sırası değiştirilmez ve mutlaka 1→2→3→4 sırasıyla uygulanmalıdır. Bu kurallar ve iki dizi (Ünlü Dizisi ve Ünsüz Dizisi) ile Tuna (1982-1983)'ün topladığı ikilemeli deyimlerin çoğunun sıralaması anlatılmaktadır.

2.3. Tuna (1982-1983)'ün problemleri

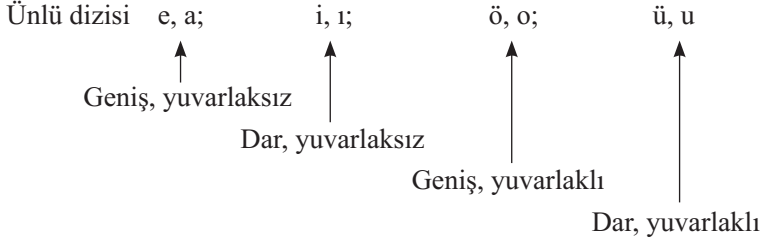
Hem Hayata (1977), hem de Tuna (1982-1983) çok detaylı bir şekilde verileri inceleyip ikilemeli deyim oluşturan iki kelimenin sıralamasına karar veren bir kriter teklif etmişlerdir. Birisi bu kritere 'hierarchy', diğeri 'dizi' adını vermiştir. Her ikisi de bu kriterle başarılı bir şekilde iki kelimenin sıralamasının nasıl karar verildiğini anlatmıştır. Fakat, bu tezde, aşağıdaki sebeplerden dolayı Tuna (1982-1983)'ün dizisi, özellikle ünsüz dizisi kusurlu görülüp, yeniden Türkçedeki ikilemeli deyimler üzerinde analiz yapılmaya çalışılacaktır.

i. Bazı seslerin dizide düzensizlik ve doğalsızlık oluşturması

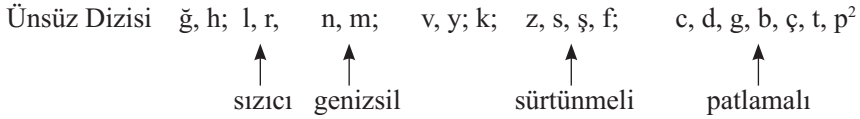
Yukarıda gördüğümüz gibi, Hayata (1977)'nin fonolojik hiyerarşisinin her seviyesi, dudaksıl veya art damaksıl gibi aynı özelliklere, daha doğrusu aynı ses oluşma noktasına (point of articulation) sahip olan seslerin toplanmasıyla oluşmaktadır. Demek aynı özelliğe sahip olan sesler (ile başlayan kelimeler) ikilemeli deyimdeki sıralamasında (demek birinci ve ikinci kısımlarından hangisi olacağına) aynı davranışlar göstermektedir. Aynı özelliğe sahip olan

seslerin aynı fonolojik davranışlar göstermesi, birçok dilde görülen üniversal bir olgudur. Bunun için Hayata (1977)'nin fonolojik hiyerarşisi üniversal olguya uygun olan doğal bir teklif diyebiliriz. Aslında, Tuna (1982-1983)'ün ünlü dizisi ve ünsüz dizisinde de (9) ve (10)'da gösterildiği gibi, aynı özelliklere sahip olan sesler birbirine yakın yerde bulunup gruplaşmaktadır.

(9)

(10)

Not: Ünsüz dizisinde aynı ses oluşma noktası değil de aynı ses oluşma biçimine (manner of articulation) sahip olan sesler gruplaşmaktadır.

Fakat, Tuna (1982-1983) kendisi de belirttiği gibi, ünsüz dizisinde *k* ve *v* sesi yanlarındaki seslerle aynı özelliklere sahip değildir. *k* sesi patlamalıyken onun sağında sürtünmeli sesler, solunda kayıcı (glide) ses olan *y* yer almaktadır. Aynı şekilde, *v* sesi sürtünmeliyken sağında kayıcı *y* sesi, solunda genizsel sesler yer almaktadır. Demek Tuna (1982-1983)'ün dizisinde *k* ve *v* sesi kendileriyle aynı özelliklere sahip olan seslerle aynı fonolojik davranışlar göstermemektedir. Bu, üniversal olguya aykırı diyebiliriz. Tuna (1982-1983)'ün dizisinde bu gibi düzensizlik ve doğalsızlık problem olarak kalmaktadır.

ii. Dizinin istisna olan deyiminin bulunması

Tuna (1982-1983)'ün dizisinde *p* sesi en sağda yer almaktadır. Onun için

2 Aslında *ğ* ve *h* seslerinin arasında da aynı özellikler bulunmamaktadır. Göksel and Kerslake (2005)'e göre, *ğ* sesi bazı Türk lehçelerinde ötümlü art damaksıl sürtünmeli ses olarak telaffuz edilmektedir. Eğer *ğ* sesini sürtünmeli ünsüz olarak düşünürsek, bu ikisi sürtünmeli ses olarak aynı özelliğe sahip olmaktadır. Fakat böyle düşünürsek, dizinin başka yerde sürtünmeli sesler (*z, s, ş, f*) gruplaşmakta olduğu halde neden *ğ* ve *h* sesinin onlarla birlikte gruplaşmadığını çözümlenemiyor gerekmektedir.

p ile başlayan kelimenin her zaman ikinci kısmına geldiği tahmin edilmektedir. Fakat, Türkçede sıralamanın tam tersi olan '*paldır küldür*' deyimini bulunmaktadır (bu deyim Tuna'nın verilerinin içinde bulunmamıştır). Sadece bir deyim olsa bir bakışta bu deyim istisna olarak görmemiz mümkün olabilir. Fakat, bu deyim genel Türkçe sözlüklerde bulunmakla beraber, kullanımı yaygın olan bir deyimdir³, üstelik bu tezde incelenecek verilerin içinde '*patır küdür*' ve '*pat küü*' gibi benzer birkaç deyim de bulunduğu için istisna olarak görmemiz zordur. Bu nedenle Tuna (1982-1983)'ün dizisinden farklı bir şekilde, Türkçedeki ikilemeli deyim oluşturan iki kelimenin sıralamasına karar veren yeni kriter teklif etmemiz gerekmektedir.

Bu iki sebepten dolayı, yukarıda bahsedildiği gibi, bu tezde Türkçedeki ikilemeli deyimler üzerinde yeniden analiz yürütülmeye çalışılacaktır. Ayrıca, Tuna (1982-1983)'ün ünsüz dizisinde problem görüldüğü için, bu tezde özellikle ünsüzle başlayan kelimeyi içeren ikilemeli deyimlere odaklanılacak ve Hayata (1977)'nin teklif ettiği fonolojik hiyerarşi gibi, ses oluşma noktasına göre sıralamaya karar veren kriterin olup olmadığı açıklanacak.

3. İncelenecek veriler

Analize geçmeden önce, burada bu çalışmada incelenecek veriler hakkında basit bir şekilde açıklama yapılacaktır. Bu çalışmadaki veriler Zülfikar (1995) ve Yastı (2007)'nin derlediği verilerden alınmıştır; fakat onların verilerinde, yöresel deyimler bulunduğu için, çok yaygın olmayan ve Türkçe ana dil konuşurlarına sorulduğunda onların duymadıklarını söylediği deyimler de bulunmaktaydı. Bu araştırmada öyle veri olup olmadığından emin olmak için iki Türkçe anadili konuşuruna ikilemeli deyimler gösterilmiş ve o deyimleri duyup duymadıkları ve kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur. Bu çalışmada veri olarak, iki Türkçe anadili konuşurunun duyduklarını ve kullandıklarını söylediği ikilemeli deyimler veri olarak kullanılmıştır^{4,5}. Ayrıca bu çalışmada (4)'teki gibi ikilemeli deyimler oluşturan iki kelimenin ilk sesinin farklılığıyla ilgili bir hiyerarşinin olup olmadığı açıklanmaya çalışılacağı için birinci ve ikinci kelimenin ilk sesi aynı olan (ör. *kem küüm*) ikilemeli deyimler incelenmeyecektir. Aynı zamanda bir önceki bölümde bahsedildiği gibi bu çalışmada ünsüzle başlayan kelimeyi içeren ikilemeli deyimlere odaklanılacağı için her iki kelimenin ilk sesleri

3 '*paldır küldür*'ün Türkçede bulunması aşağıdaki üç sözlükle tasdik edilmiştir. Alkım, V. Bahadır., Antel, Nazime., v.d. (eds.) (1993). *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlüğü*. 13. baskı. Redhouse Yayınevi. Dündar, Ali., Yücesan, Sevim., v.d. (2004). *Öğrenciler için Türkçe Sözlük*. 2. baskı. Dil Demeği. Takeuchi, Kazuo (2004). *Türkçe-Japonca Sözlük*. 11. baskı. Daigaku Syorin.

4 İki Türkçe ana dili konuşurlarından biri Sakaryalı olup 26 yaşındadır. Diğeri ise 38 yaşındadır ve Eskişehirde doğduktan sonra İzmirde büyümüştür. Bu kişilerin konuşma ve telaffuzu standart Türkçedir ve yöresel ağız etkisi görülmemektedir.

5 5. bölümde Zülfikar (1995) ve Yastı (2007)'nin bütün verileri basit bir şekilde kısaca değerlendirilecektir.

ünlü olan (ör. *alt üst*) ikilemeli deyimler incelenmeyecektir. Bundan başka, Hayata (1977)'ye göre, daha kısa kelimeler ikilemeli deyimlerin birinci kısmına gelmektedir. Hem Tuna (1982-1983: 228) hem de Yastı (2007: 60) buna benzer bir açıklama yapmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada iki kelimenin hece sayısı aynı olan ikilemeli deyimler incelenecektir. Bu çalışmadaki diğer veri inceleme kriterleri aşağıda belirtildiği gibidir.

- (11) a. Yansımalarda ünsüz sesi aynı olup, sadece ünlü sesi farklı olan kelimeler (ör. *pata küte* ve *patur kütür*) birleştirilerek bir örnek olarak sayılmıştır.
- b. Sadece ekleri farklı olan kelimeler de birleştirilerek bir örnek olarak sayılmıştır (ör. *cici bici* ve *cicili bicili*, *kaş göz* ve *kaşı gözü*).
- c. *Şaka maka* gibi ön sesinin *m* sesiyle değiştirilmiş ve anlamı 've diğerleri' olanlar verilerden çıkarılmıştır.

Bu kriterlerin sonucunda 177 adet ikilemeli deyim incelenmiştir.

4. Analiz

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Hayata (1977)'nin fonolojik hiyerarşisinin her seviyeleri, esasında aynı ses oluşma noktasına sahip olan seslerin toplanmasıyla oluşmaktadır⁶. Onun için eğer Türkçede de fonolojik hiyerarşi gibi kriter var ise o kriter de seslerin oluşma noktası ile ilgili olabilir. Türkçede ünsüz sesler oluşma noktalarına göre dörde ayrılmaktadır⁷.

(12) Dudaksıl	<i>p, b, f, v, m</i>
Ön damaksıl	<i>t, d, s, z, n, l, r, ç, c, ş, j, y</i>
Art damaksıl	<i>k, g, ğ</i>
Gırtlaksıl	<i>h</i>

Aşağıdaki tabloda ikilemeli deyimler, birinci ve ikinci kısmının ilk seslerinin (12)'deki dört ses ve ünlüden hangisine ait olduğuna göre, sınıflandırılmaktadır.

⁶ *y* ve *w* sesleri ise oluşma çaresine (manner of articulation) göre ayrılmıştır.

⁷ *f* ve *v* sesi tam olarak dudaksıl-dışıldır. Burada detaylı sınıflandırılmayıp dudaksıl ünsüzle birleştirilerek dudaksıl ünsüz adlandırılmaktadır. Aynı şekilde ön damaksıl ünsüzler de, dişyuvasil ünsüz (*t, d, s, z, n, l ve r*) ve ön damaksıl ünsüze (*ç, c, ş, j, y*) ayrılabilir; fakat bu ünsüz sesler de tek bir grup altında birleştirilerek ön damaksıl olarak adlandırılmaktadır.

(13)

1. kısım \ 2. kısım	Ünlü	Dudaksıl	Ön damaksıl	Art damaksıl	Gırtlaksıl (<i>h</i>)
Ünlü		25	31	15	1
Dudaksıl	0	1	10	7	1
Ön damaksıl	3	30	13	4	0
Art damaksıl	0	7	10	7	0
Gırtlaksıl (<i>h</i>)	0	4	5	3	0

Aşağıdaki bölümlerde, bunlar teker teker incelenecektir.

4.1. Birinci kısmı ünlüyle veya *h* sesiyle başlayan ikilemeli deyimler

Birinci kısmı ünlüyle başladığında herhangi bir ünsüzle başlayan kelime ikinci kısmına gelebilmektedir ((14a), 72 örnek). Aksine ünlüyle başlayan kelimenin ikinci kısmına gelmesi çok nadir ve az görülmektedir ((14b), 3 örnek). Bu ünlünün dağıtımından Tuna (1982-1983)'de de bahsedilmektedir.

(14) a. 1. kısım ünlüyken 2. kısmına gelen kelimenin ilk sesler
Dudaksıl 25 Ön damaksıl 31 Art damaksıl 15 Gırtlaksıl (*h*) 1

2. kısmının ilk sesi dudaksıl ünsüz olanlar (25 örnek)

ağız burun ah vah ak pak aliler veliler
alış veriş allak bullak alı pullu ana baba
az buz eciş bücüş eften püften eğri büğrü
ektiğim biçtiğim enine boyuna eski püskü eti budu
ev bark incik boncuk of puf olan biten
ört bas öte beri özene bezene üçe beşe
üst baş

2. kısmının ilk sesi ön damaksıl ünsüz olanlar (31 örnek)

abuk subuk abur cubur açık seçik adı sanı
ahım şahım aksırık tıksırık alavere daravere aldı sattı
alımlı çalımlı aman zaman anlı şanlı apar topar
ara sıra aşağı yukarı ayda yılda az çok
eğri doğru eli yüzü eninde sonunda etli sütlü
içi dışı ıcığı cıcığı iklim tıklım in cin
incik cıncık ihsiz sapsız iyilik sağlık ipe sapa
özü sözü ufak tefek ölüsünü dirisini

2. kısmının ilk sesi art damaksıl ünsüz olanlar (15 örnek)

ağzı gözü *akar kokar* *alası karası* *ayrı gayri*
el gün *eli kolu* *elini gününü* *elini kolunu*
er geç *in kalk* *iş güç* *ite kaka*
iyi kötü *uçan kaçan* *uğurlu kademli*

2. kısmının ilk sesi *h* sesi olan (1 örnek)

edep haya

b. 2. kısmı ünlüyken 1. kısmına gelen kelimenin ilk sesler

Dudaksıl 0 Ön damaksıl 3 Art damaksıl 0 Gırtlaksıl (*h*) 0

Sadece 3 örnek bulunmaktadır.

sabah akşam, yedik içtik, yorgun argın

Demek eğer Türkçede fonolojik hiyerarşi varsa, Hayata (1977)'nin Japonca'da teklif ettiği gibi, ünlü en üst konumda ve ünsüzler onun altında yer almakta olduğu düşünülebilir. Bu nedenle, ünlüyle başlayan kelime ve ünsüzle başlayan kelimeyle ikilemeli deyim oluşturulurken, ünlüyle başlayan kelime her zaman başta olup ikinci kısmına ünsüzle başlayan kelime gelmektedir. Ayrıca, bu tabloya baktığımızda *h* sesiyle başlayan kelimelerin de ünlü sesle başlayan kelimelerle benzer davranış taşıdığını görmekteyiz. Bu durumda, *h* sesiyle başlayan kelimeler de ünlü sesler gibi birinci kısmına gelip ikinci kısmına herhangi bir ünsüzle başlayan kelimenin gelmesine izin verilmektedir((15a), 13 örnek). Bunun yanı sıra, birinci kısmı *h*'den başka ünsüzle başladığında ikinci kısmında *h* sesiyle başlayan kelimenin gelmesi çok az görülmektedir ((15b), 1 örnek).

(15) a. 1. kısmı *h* sesiyle başlarken 2. kısmına gelen kelimenin ilk sesleri

Ünlü 0 Dudaksıl 4 Ön damaksıl 5

Art damaksıl 3 Gırtlaksıl (*h*) 0

Toplam 12 örnek.

2. kısmının ilk sesi dudaksıl ünsüz olanlar

hoş beş *hali vakti* *hayal meyal* *hayat memat*

2. kısmının ilk sesi ön damaksıl ünsüz olanlar

halef selef *halim selim* *haremlik selamlık* *huyuna suyuna*

haşır neşir

2. kısmının ilk sesi art damaksıl ünsüz olanlar

har gü *hatır gönül* *hesap kitap*

- b 2. kısmı *h* sesiyle başlarken 1. kısmına gelen kelimenin ilk sesleri
(Ünlü 1) Dudaksıl 1 Ön damaksıl 0
Art damaksıl 0 Gırtlaksıl (*h*) 0
Toplam 2 örnekten sadece 1 örnekte birinci kısmına ünsüzle
başlayan kelime bulunmaktadır. (*borç harç*)

Bu *h* sesinin hiyerarşi içinde ünlüye yakın bir yerde olduğunu göstermektedir. Ünlü ve *h* sesinin arasında olabilecek hiyerarşi şöyle olabilir: 1. ünlü→*h* sesi, 2. *h* sesi→ünlü, 3. ünlü ve *h* sesi aynı konumda. Bu çalışmada incelenen verilerin içerisinde ‘ünlü→*h* sesi’nin var olduğunu gösteren deyim olarak *edep haya* bulunmaktadır. Fakat sadece bir örnek olduğu için emin olamamaktayız. Onun için şimdilik bu çalışmada ünlü ve *h* sesinin aynı konumda olduğu varsayılacak.

- (16) Türkçedeki hiyerarşinin bir kısmı.
Ünlü veya *h* sesiyle başlayan kelime
↓
Ünsüzle başlayan kelime

4.2. Hem birinci hem de ikinci kısmı ünsüzle başlayan ikilemeli deyimler

4.2.1 Birinci kısmı ön damaksıl ünsüzle başlayan ikilemeli deyimler

Burada, birinci kısmının ilk sesi ön damaksıl olan ikilemeli deyimlerle odaklanacaktır. (13)’deki tablodan görülebileceği gibi ikinci kısmına en çok dudaksıl ünsüzle başlayan kelimeler gelmektedir (30 örnek). Bunun için hiyerarşinin içerisinde ‘ön damaksıl→dudaksıl’ sırasının olduğu varsayılabilir.

- (17) 1. kısmı ön damaksıl ünsüzle başlarken 2. kısmına gelen kelimenin ilk sesleri.
Ünlü 3 Dudaksıl 30 Ön damaksıl 13 Art damaksıl 4 Gırtlaksıl 0

(18) 2. kısmının ilk sesi dudaksıl ünsüz olanlar

<i>canını bağırını</i>	<i>canla başla</i>	<i>çarşı pazar</i>
<i>çat pat</i>	<i>cici bici</i>	<i>cıcık bıcık</i>
<i>cız bız</i>	<i>dallanıp budaklanmak</i>	<i>dingil mungil</i>
<i>düğün bayram</i>	<i>saçı başı</i>	<i>senli benli</i>
<i>sıkı fıkı</i>	<i>şingir mungir</i>	<i>şişeler mişeler</i>
<i>şöyle böyle</i>	<i>şu bu</i>	<i>süklüm püklüm</i>
<i>sus pus</i>	<i>süsleyip püslemek</i>	<i>tarlaya pamuğa</i>
<i>telleyip pullamak</i>	<i>tıka basa</i>	<i>tingir mungir</i>
<i>yağ bal</i>	<i>yaka paça</i>	<i>yaşlı başlı</i>
<i>yaz boz</i>	<i>yırtık pırtık</i>	<i>zırt pırt</i>

(17)'ye bakarsak dudaksıl ünsüzden başka ünsüzün ikinci kısmına geldiğini gösteren ikilemeli deyimler de olduğunu bulmaktayız. Fakat, bu ikilemeli deyimlerin sayısı oldukça azdır ve bazıları anlambilimsel etmenlerden 'ön damaksıl→dudaksıl' sırasına uymamış gibi görünüyör.

(19) a. Anlambilimsel etmenlerle açıklanabilen örnekler

i. İkinci kısmı: art damaksıl

düşe kalka: Düşükten sonra kalkmak gibi zamanın geçme süresi ilgilenmektedir.

ii. İkinci kısmı: ünlü

sabah akşam: Zamanın geçme süresi ilgilenmektedir

yedik içtik: Daha temel anlam taşıyan kelimenin birinci kısmına gelmesi olabilir.

yorgun argın: Daha yaygın ve sıkça kullanılan kelimenin birinci kısmına gelmesi olabilir.

b. Anlambilimsel etmenlerle açıklanamayan örnekler

yerden gökten

yüz göz

lopur küpür

4.2.2 Birinci kısmı dudaksıl ünsüzle başlayan ikilemeli deyimler

Birinci kısmı dudaksıl ünsüzle başlayan deyimlere baktığımızda, verilerin toplam sayısının o kadar çok olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, bir

önceki bölümdeki kadar belli bir şekilde hangi ünsüzün ikinci kısmına geldiğini anlamamız biraz zordur.

- (20) 1. kısmı dudaksıl ünsüzle başlarken 2. kısmına gelen kelimenin ilk sesleri.

Ünlü 0 Dudaksıl 1 Ön damaksıl 10 Art damaksıl 7 Gırtlaksıl 1

En çok görülen ünsüz ön damaksıl ünsüzdür, ancak aşağıdaki (21)'de gösterildiği gibi, 'dudaksıl → ön damaksıl' sırasına sahip olan deyimlerin çoğunda, anlambilimsel veya kullanım sıklığıyla ilgili faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

- (21) a. Anlambilimsel etmenlerle açıklanabilen örnekler

i. *bata çıka*

'battıktan sonra çıkmak' gibi zamanın geçme süresini ilgilenmektedir.

ii. *bugün yarın*

Zamanın geçme süresi ilgilenmektedir.

iii. *var yok*

Olumlu kelime olumsuz kelimenin önüne gelir.

iv. *bağıra çağıra*

Deyimin bütün anlamıyla, yakın anlamını taşıyan kelimenin birinci kısmına gelmesini tercih eden anlambilimsel neden olabilir

- b. İki Türkçe anadili konuşurları aşağıdaki örnekler hakkında, kelime sıralamasının tam tersi olan örnekleri daha sık duyduklarını ve daha doğal algıladıklarını söylemişlerdir. Bunun nedeni ise bir önceki bölümde bahsedilen 'ön damaksıl→dudaksıl' sırasına uymasından dolayı olabilir.

i. *bal yağ*

'yağ bal' deyimini daha sıkça duyulup doğal algılanmakta.

ii. *pat çat*

'çat pat' deyimini daha sıkça duyulup doğal algılanmakta.

iii. *firt zırt*

iv. *mırt zırt*

Bnlara benzer ‘zırt pırt’ deyimi (*f* ve *m* sesiyle aynı dudaksıl ses olan *p* sesi kullanılıp, sıralamasının ters olan deyim) daha sıkça duyulup doğal algılanmaktadır.

- c. Aşağıdaki iki deyimden neden fonolojik hiyerarşiye göre oluşturulmadığı bilinmemektedir. Bir ihtimal olarak, her iki kelimenin yabancı dil (Arapça) kökenli kelime olması düşünülebilir.
- i. *bayramda seyranda*
ii. *bakkal çakkal*

Bunlardan en az (21a,b)’deki örnekler semantik sebepleriye oluşan istisna olarak değerlendirilebilmektedir. (21a,b)’deki örnekler çıkarıldığında (20)’deki sayılar şu şekilde değişir.

(22) Ünlü 0 Dudaksıl 1 Ön damaksıl 2 Art damaksıl 7 Gırtlaksıl 1

Bu sayıları göz önünde bulunduracak olursak, ikilemelerin ikinci kısmına en çok art damaksıl ünsüz geldiği anlaşılmaktadır.

- (23) 2. kısmının ilk sesi art damaksıl ünsüz olanlar
<i>baş göz (etmek)</i>	<i>barış görüş (olmak)</i>
<i>baş kış</i>	<i>fis kos</i>
<i>mırın kırın</i>	<i>paldır küldür</i>
<i>pat küt</i>	

Bu nedenle hiyerarşinin bir bölümünde ‘dudaksıl→art damaksıl’ sıralamasının olduğu varsayılabilir. ‘dudaksıl→art damaksıl’ sıralamasına uymayan istisna olarak (21)’da açıklanan örnekler bulunmaktadır ve (21)’daki örneklerden başka (24)’da gösterilen bir istisna da bulunabilmektedir. Fakat, (21a,b) gibi, (24)’daki örnek de neden ‘dudaksıl→art damaksıl’ sıralamasına uymadığı anlambilimsel açıdan açıklanabilir.

(24) Diğer istisnalar

İkinci kısmı: gırtlaksıl

borç harç: Deyimin bütün anlamıyla yakın anlamını taşıyan kelimenin birinci kısmına gelimesini isteyen semantik nedeni olabilir.

4.2.3 Birinci kısmı art damaksıl ünsüzle başlayan ikilemeli deyim

Birinci kısmı art damaksıl ünsüzle başlayan deyimlere baktığımızda, bu verinin toplam sayısı az olduğu için, kesin bir çıkarımda bulunmak güçtür. Fakat (25)'de gösterildiği gibi, hem damaksıl ünsüz, hem de ön damaksıl ünsüz ikinci kısmına gelmektedir. Aynı zamanda, anlambilimsel nedenlerden dolayı istisna olarak düşünülebilen deyimler bulunmamaktadır. Bu nedenle hiyerarşide 'art damaksıl→ön damaksıl' ve 'art damaksıl→ön damaksıl' sıralamasının olduğu varsayılabilir.

- (25) 1. kısmı art damaksıl ünsüzle başlarken 2. kısmına gelen kelimenin ilk sesleri.

Ünlü 0 Dudaksıl 7 Ön damaksıl 10 Art damaksıl 7 Gırtlaksıl 0

- (26) 2. kısmının ilk sesi dudaksıl ünsüz olanlar

<i>götü başı</i>	<i>göğüs bağır açık</i>
<i>kapılı bacalı</i>	<i>kargacık burgacık</i>
<i>kelli felli</i>	<i>kırılıp bükülmek</i>
<i>köşe bucak</i>	

- (27) 2. kısmının ilk sesi ön damaksıl ünsüz olanlar

<i>gelip çatmak</i>	<i>gezip tozmak</i>
<i>gözüne dizine</i>	<i>girdi çıktı</i>
<i>kaba saba</i>	<i>kan ter</i>
<i>kanlı canlı</i>	<i>karman çorman</i>
<i>karnı sırtı</i>	<i>kırık dökük</i>

4.3. Türkçedeki fonolojik hiyerarşinin bütün yapımı

Burada şimdiye kadar varsayılan hiyerarşinin kısımları bir araya getirilip birleştirilecek. Önce, ön damaksıl, dudaksıl ve art damaksıl ünsüz arasındaki hiyerarşi teklif ileri sürülecek.

Ön damaksıl, dudaksıl ve art damaksıl ünsüz hakkında, aşağıda gösterilen hierarşinin kısımları varsayılmaktadır.

- (28) a. ön damaksıl → dudaksıl
 b. dudaksıl → art damaksıl
 c. art damaksıl → ön damaksıl
 d. art damaksıl → dudaksıl

Ancak, bunları Japonca'daki hiyerarşi gibi doğru bir sıraya koymaya çalışırsak bunun mümkün olmadığını anlarız. Çünkü, herhangi bir doğru sıranın olduğunu varsaysak da, her sırada en az bir çelişki veya eksiklik oluşmaktadır.

(29) Varsayılabilen hiyerarşi

a. i. dudaksıl → ön damaksıl → art damaksıl

Bu hiyerarşide (28 a, b, d)'nin tersi bulunmaktadır.

(28a) ön damaksıl → dudaksıl *çat pat, cici bici*

(28b) dudaksıl → art damaksıl *mırın kırın, paldır küldür*

(28d) art damaksıl → dudaksıl *kapılı bacalı, kargacık burgacık*

b. i. dudaksıl → ii. art damaksıl → iii. ön damaksıl

Bu hiyerarşide (28a, d)'nin tersi bulunmaktadır.

(28a) ön damaksıl → dudaksıl *çat pat, cici bici*

(28d) art damaksıl → dudaksıl *kaba saba, kan ter*

c. i. ön damaksıl → ii. dudaksıl → iii. art damaksıl

Bu hiyerarşide (28c, d)'nin tersi bulunmaktadır.

(28c) art damaksıl → ön damaksıl *kapılı bacalı, kargacık burgacık*

(28d) art damaksıl → dudaksıl *kaba saba, kan ter*

d. i. ön damaksıl → ii. art damaksıl → iii. dudaksıl

Bu hiyerarşide (28b, c)'nin tersi bulunmaktadır.

(28b) dudaksıl → art damaksıl *mırın kırın, paldır küldür*

(28c) art damaksıl → ön damaksıl *kapılı bacalı, kargacık burgacık*

e. i. art damaksıl → ii. ön damaksıl → iii. dudaksıl

Bu hiyerarşide (28b)'nin tersi bulunmaktadır.

(28b) dudaksıl → art damaksıl *mırın kırın, paldır küldür*

f. i. art damaksıl → ii. dudaksıl → iii. ön damaksıl

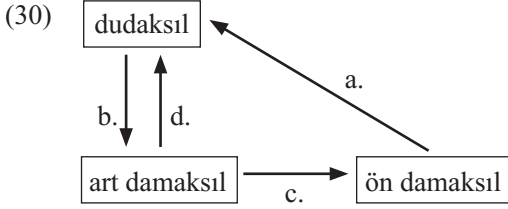
Bu hiyerarşide (28a, b)'nin tersi bulunmaktadır.

(28a) ön damaksıl → dudaksıl *çat pat, cici bici*

(28b) dudaksıl → art damaksıl *mırın kırın, paldır küldür*

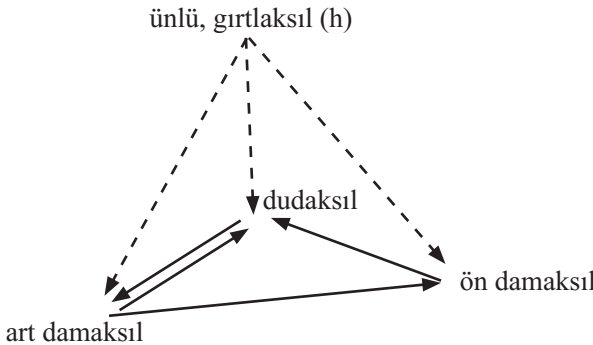
Fakat fonolojik hiyerarşinin doğru sıra olması, fonolojik hiyerarşi

oluşturmanın ön koşulu olmayabilir. Onun için, doğru sıraya koymayıp aşağıdaki gibi üçgen biçiminde bir hiyerarşi olduğunu düşünürsek (28)'teki bütün örnekleri bir araya getirebiliriz.

Bu üçgenin yanlarını oluşturan ok işaretine göre ikilemeli deyim oluşturan iki kelimenin sıralamasına karar verilmektedir. 4.2.1.'de değinildiği gibi, ön damaksıl ünsüz birinci kısımdayken, ikinci kısmına dudaksıl ünsüz gelir ((30a)). 4.2.2.'de belirtildiği üzere, dudaksıl ünsüz birinci kısımdayken, ikinci kısmına art damaksıl ünsüz gelir ((30b)) ve 4.2.3.'te gösterildiği gibi, art damaksıl ünsüz birinci kısımdayken, ikinci kısmına dudaksıl ya da ön damaksıl ünsüz gelir ((30c, d)). Ünlü ve *h* sesi de bununla birleştirilirse, (31)'daki gibi üçgen piramit sekilli hiyerarşi varolduğu fikri öne sürülebilir.

(31) İkilemeli deyim oluşturacak iki kelimenin uzunluğu aynı olduğu ve o iki kelimenin ilk ses farklı olduğu takdirde, aşağıdaki hiyerarşiye göre iki kelimelerden hangisinin birinci kısmına geleceği karar verilir. Ok işaretinin başlangıç noktasındaki sesle başlayan kelime birinci kısmı olup son noktadaki sesle başlayan kelime ikinci kısmı olur.

Bu üçgen piramitin dibi (30)'daki üçgenle oluşmaktadır. Bundan başka, ünlü veya *h* sesiyle başlayan kelime, 4.1.'de bahsedildiği gibi genelde birinci kısmına geldiği için, hiyerarşinin en üst konumunda

yer almaktadır. Geride kalan dudaksıl, ön damaksıl ve art damaksıl ünsüzler ise, hepsi ünlü ve *h* sesinin altında bulunur. İkilemeli deyimler oluşturan iki kelimenin hangisinin başta ve sonda olacağı bu hiyerarşiye göre karar verilmektedir.

4.4. Dudaksıl ve art damaksıl ünsüz arasında kalan problem

Önceki bölümde ileri sürülen üçgen piramit şeklindeki hiyerarşide şöyle bir problem bulunmaktadır: Dudaksıl ünsüzle başlayan kelime ve art damaksıl ünsüzle başlayan kelimelerle ikilemeli deyim oluşturulacak olursa, o iki kelimenin sıralaması nasıl karar verilir? (30) ve (31)'de gösterildiği gibi hem dudaksıl ünsüzden sonra art damaksıl ünsüzün gelmesi, hem de art damaksıl ünsüzden sonra dudaksıl ünsüzün gelmesi mümkün olduğu için hangisinin başa gelip, hangisinin arkaya geleceğini önceden bilmemiz mümkün değil.

Buna nasıl karar verileceği belli değildir. Fakat, eğer Tuna (1982-1983)'ün teklif ettiği ünlü dizisini öne sürersek büyük ihtimalle bu problem çözümlenebilir. Demek dudaksıl sesle başlayan kelime ve art damaksıl sesle başlayan kelimeyle ikilemeli deyim oluşturulacağı zaman ünsüze bakılmadan ünlüye bakılıp Tuna (1982-1983)'ün teklif ettiği ünlü dizisine göre sırasına karar verilir. Böyle düşünersek, aşağıda gösterildiği gibi, dudaksıl sesle başlayan kelime ve art damaksıl sesle başlayan kelimenin ikilemeli deyimdeki sıralamasının çoğu anlatılabilmektedir.

- (32) Ünlü Dizisi e, a; i, ı; ö, o; ü, u
(Geniş, yuvarlaksız → Dar, yuvarlaksız → Geniş, yuvarlaklı → Dar, yuvarlaklı)

Ünlü dizisine uymuş sıraya sahip olan ikilemeli deyimler:

<i>baş kış</i>	<i>a → ı</i>	Geniş, yuvarlaksız → Dar, yuvarlaksız
<i>baş göz</i>	<i>e → ö</i>	Geniş, yuvarlaksız → Geniş, yuvarlaklı
<i>barış görüş</i>	<i>a → ö</i>	Geniş, yuvarlaksız → Geniş, yuvarlaklı
<i>fis kos</i>	<i>i → o</i>	Dar, yuvarlaksız → Geniş, yuvarlaklı
<i>paldır küldür</i>	<i>a → ü</i>	Geniş, yuvarlaksız → Dar, yuvarlaklı
<i>pat küt</i>	<i>a → ü</i>	Geniş, yuvarlaksız → Dar, yuvarlaklı
<i>kargacık burgacık</i>	<i>a → u</i>	Geniş, yuvarlaksız → Dar, yuvarlaklı
<i>(köşe bucağ)</i>	<i>ö → u</i>	Geniş, yuvarlaklı → Dar, yuvarlaklı) ⁸

8 *köşe bucağ* deyiminde ilk hecenin ünlüye bakılmadan önce (8i)'deki kural uygulanıp sıralamasına karar verilmiş olabilir (*köşe* kelimesi ünlü ile bitip *bucağ* kelimesi ünsüzle bittiği için *köşe* kelimesi birinci kısma gelir).

Ünlü dizisini varsaysak da, aşağıdaki örnekler istisna olarak kalmıştır. (33)'teki örnekler ise sıralamasına etki veren faktörler bulunabilir, fakat (34)'teki deyimlerde hiç bir faktör bulunmamaktadır.

- (33) *göğüş bağır* Daha yaygın ve sıkça kullanılan kelimenin birinci kısmına gelmesi olababilir.
kelli felli Nişanyan (2002)'ye göre bu deyim Farsça kökenli kelimeler (kar u far 'güç ve kuvvet')den gelmektedir. Yabancı dilden gelmesi de sıralamayı etkileyen faktörlerden biri olabilir.

- (34) *götü başı*
mırın kırın
kapılı bacalı

5. Sonuç

Bu tezde Hayata (1977)'nin ileri sürdüğü ikilemeli deyimler oluşturan iki keliminin sırasına karar veren fonolojik hiyerarşinin Türkçe'de olup olmadığı ve varsa nasıl bir hiyerarşi olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, Türkçe'de Japonca gibi doğru sıralı bir hiyerarşi bulunmadığı; ancak üçgen piramit şeklinde bir hiyerarşi olabileceği açıklanmıştır. İki kelimenin uzunluğu aynı ve özel bir anlambilimsel etmen bulunmadığı sürece, iki kelime bu hiyerarşiye uygun bir şekilde sıralanıp ikilemeli deyim oluşturmaktadır. Bu çalışmadaki verilerin toplam sayısı 177 olup, bu deyimlerden 159 deyim bu hiyerarşiye uygun olduğu gözlemlenmiştir. İstisna olan 18 deyim içerisinden anlambilimsel açıdan belirleyici olduğu anlaşılan örnek ve kullanım sıklığıyla ilgili faktörlerin etkili olan örnek sayısı 13 tanedir. Bu nedenle, bu çalışmada ileri sürülen hiyerarşiyle açıklanamayan kuraldışı istisnai örneklerin sayısı sadece 5'tir. Bu kadar çok sayıda hiyerarşiyle uyumlu örneğin bulunması, gerçekten Türkçe'de de bir hiyerarşi bulunma ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

- (35) İstisnai örnekler

- a. Anlambilimsel açıdan belirleyici olduğu anlaşılan örnekler ve kullanım sıklığı açısından bu çalışmada istisna olarak görülen örnekler.
borç harç: Deyimin bütün anlamıyla yakın anlamını taşıyan kelimenin birinci inasına gelmesini isteyen semantik nedeni olabilir.
bata çıka: Zamanın geçme süresini ilgilendirir.

bugün yarın: Zamanın geçme süresiyle ilgili.

var yok: Olumlu kelime olumsuz kelimenin önüne gelir.

bağıra çağıra: Deyimin bütün anlamıyla, yakın anlamını taşıyan kelimenin birinci kısmına gelmesini tercih eden anlambilimsel neden olabilir

düşse kalka: Zamanın geçme süresiyle ilgili.

sabah akşam: Zamanın geçme süresiyle ilgili.

yorgun argın: Daha yaygın ve sıkça kullanılan kelimenin birinci kısmına gelmesi olabilir.

yedik içtik: Daha temel anlam taşıyan kelimenin birinci kısmına gelmesi olabilir.

bal yağ: ‘yağ bal’ deyimini daha sıkça duyulup doğal algılanmakta.

pat çat: ‘çat pat’ deyimini daha sıkça duyulup doğal algılanmakta.

firt zırt ve *murt zırt*: Bunlara benzer ‘zırt pırt’ deyimini daha sıkça duyulup doğal algılanmaktadır.

b. kuraldışı istisnai örnekler.

lopur küpür, *bayramda seyranda*, *bakkal çakkal*, *yüz göz*, *yerden gökten*

Üstelik, Zülfikar (1995) ve Yastı (2007)’nin verilerinin tamamının bu hiyerarşiye uyup uymadığı incelendiğinde, istisnai örneklerin sayısının çok az olduğu görülmektedir.

(36) Zülfikar (1995)

Birinci ve ikinci kısmının ilk seslerinin oluşma noktaları farklı olan örneklerin toplamı 64’tür.

Bu 64 örneğin içerisinde, anlam veya hecenin sayısı gibi özel sebebi olmayan istisnaların toplamı 5’tir (yaklaşık %8).

İstisnalar:

i. ‘Öndamaksıl → dudaksıl’ hiyerarşinin tersi olanalar.

bıt dıh, *bır dır*, *pat sat*, *vagır şagır*

ii. ‘Art damaksıl → ön damaksıl’ hiyerarşinin tersi olanlar.

lopur küpür

(37) Yastı (2007)

Birinci ve ikinci kısmının ilk seslerinin oluşma noktaları farklı olanların toplamı 240'tır.

Bu 240 içinde özel sebebi olmayıp istisna olanların toplamı 11'dir (yaklaşık %4.6).

İstisnalar:

i. 'Öndamaksıl → dudaksıl' hiyerarşinin tersi olanalar.

*bakkal çakkal, başı dişi, bozgun düzgün, bayramda seyranda,
pişirip taşırıp,
vanus tonus*

ii. 'Art damaksıl → ön damaksıl' hiyerarşinin tersi olanlar.

cızıyı kabbeyi, semer kolan, sugra kübra, yerden gökten, yüz göz

Bu şekilde istisnaların çok az olması da hiyerarşinin gerçekten varolabileceğini göstermektedir. Fakat, bazı problemler şu anda kalmaktadır. Bunlar şöyle listelenebilir.

(38) a. Ünlüler arasındaki hiyerarşinin henüz belli olmaması.

Ünsüzler arasında hiyerarşi olduğuna göre, ünlülerin arasında da hiyerarşinin olması gerekir. (29)'da ünlü dizisine uymuş şekilde sıralanmış bazı ikilemeli deyimler bulunduğu için, o hiyerarşinin Tuna (1982-1983)'ün ünlü dizisine yakın bir sıraya sahip olacağı tahmin edilir. Fakat bu çalışmada bu konu henüz ciddi bir şekilde göz önüne alınmamıştır.

- b. 4.4. bölümünde bahsedildiği gibi, art damaksıl ünsüzle başlayan kelime ve dudaksıl ünsüzle başlayan kelimeyle deyim oluşturulurken bunların sıralamasının nasıl karar veildiğinin belli olamaması ((32)'da gösterildiği gibi sıralaması büyük bir ihtimalle ünlüye göre karar verilebilir).

Ayrıca, hiyerarşinin varolduğu tespit edildiğinde 'Neden o şekilde hiyerarşi oluşmuştur?' sorusuna cevap vermemiz gerekmektedir. Mesela bu çalışmada ilerisürülen hiyerarşide *h* sesiyle başlayan kelime ve başka ünsüzle başlayan kelimeyle deyim oluşturulurken, *h* sesiyle başlayan kelime mutlaka başa gelmektedir. Bunun nedeninin açıklanması gerekmektedir. Bunun nedenleri açıklanabilirse, Türkçenin sesbilimsel özellikleri hakkında daha derin bir bilgiye

sahip olacağız. Ayrıca Türkçeyi başka dillerle kıyaslayıp hangi yönlerden farklı olup, hangi yönlerden ortak nokta bulunduğunun da açıklanması gerekmektedir. Gelecekte bu konular hakkında daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Kaynaklar

- ALKİM, V. Bahadır., ANTEL, Nazime., v.d. (eds.) (1993). *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlüğü*, 13. baskı, İstanbul, Redhouse Yayınevi.
- DÜNDAR, Ali., YÜCESAN, Sevim., v.d. (2004), *Öğrenciler için Türkçe Sözlük*, 2. baskı, Ankara, Tudem.
- GÖKSEL, Aslı. ve KERSLAKE, Celia. (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Great Britain, Routledge.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1971), *Türk Dilinde ikileme*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HAYATA, Teruhiro (1977), “Tsuigo no on’in kaisou (İkilemeli deyim fonolojik hiyerarşisi)”, *Bungaku Kenkyu*, S. 74, s. 123-152.
- HUBER, T. E. (1974), “Law and Order for Binominals”, *Obun Ronso*, s. 66-79.
- NİŞANYAN, Sevan (2002), *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul, Everest Yayınları.
- TAKEUCHİ, Kazuo (2004), *Türkçe-Japonca Sözlük*, 11. baskı, Tokyo, Daigaku Syorin.
- TUNA, Osman Nedim (1982-1983), “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 163-228.
- YASTI, Mehmet (2007), “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21 (Bahar), s. 51-87.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1995), *Türkçedeki Yansımali Kelimeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.